

Vihar előtti csend?

Nyugat-Magyarország a dualizmus korában

„Nyugatmagyarország, – ilyen országrész nincs és nem is volt, mint azt már több ízben kifejtettük. Ez a fogalom sem földrajzi, sem néprajzi, sem történelmi, sem közigazgatási alappal nem rendelkezik s mint ilyent mi már hosszabb idő óta gondosan kerüljük is az odiórus kifejezést, mióta megláttuk és megéreztük, mi rejlik a háta mögött” – olvasható a *Mosonvármegye* 1921. január 9-i számának címlapján.¹ E sorok szerzője minden bizonnyal a szerkesztő Ruff Andor volt, aki egész életében azon iparkodott, hogy a régi Magyarország egyetlen olyan vármegyéjét, ahol a német anyanyelvűek abszolút többségben voltak, magyarabbá varázsolja. Elkeseredése egyfelől érthető, másfelől szokatlan, hogy valaki egy semleges értéktartalmú, földrajzi kifejezést ennyire hevesen vitasson. A probléma valójában nem ezzel a kifejezéssel volt, hanem az újszerű „Német-Nyugat-Magyarországgal” (*Deutschwestungarn*), ami arra utalt, hogy ennek a határvidéknek volt egy nem magyar része, tehát megkérdőjelezte az ország területi integritását, illetve nemzetállami egységét.

Az 1918 és 1921 közötti nyugat-magyarországi eseménysorozat a nemzetközi, a nemzeti, a regionális és a lokális folyamatok meglehetősen bonyolult összjátéka volt, amelyet egyre jobban ismerünk.² Arról azonban viszonylag kevés szó esik, hogy mi előzte meg mindezt. Nehezen képzelhető el, hogy a háborút követő osztrák–magyar határvíta érdemi előzmények nélkül ilyen mértékben eszkalálódott volna.³ Ha az Osztrák–Magyar Monarchiát egy nagy puzzle-ként képzeljük el, akkor a nyugat-magyarországi vármegyék olyan darabok, amelyek összekapcsolták a két birodalomrészt. Ha volt *par excellence* osztrák–magyar régió, akkor az a történeti Nyugat-Magyarország volt.⁴

Ez a regionális perspektíva azonban mintha hiányozna a térség történetével foglalkozó szakirodalomból. Az osztrák szerzők többnyire az etnikai-nyelvi szempontokat preferálják, és a nemzeti differenciálódást helyezik a középpontba, ezzel

* A szerző a Pázmány Péter Katolikus Egyetem BTK Történelemtudományi Doktori Iskola és a Philipps-Universität Marburg doktorjelöltje.

1 A nyugati határvidék sorsa. In: *Mosonvármegye*, 1921. január 9. 1.

2 Vares, 2008. 12.; Murber, 2018b 198–200.

3 Az 1918–1921 közötti eseményeket feldolgozó újabb keletű magyar monográfiák csak röviden értékelik az 1918 előtti időszakot: Botlik, 2008. 19–24.; Tóth, 2020. 39–48.; Murber, 2021c 32–40.

4 Nem véletlen, hogy a Habsburg restaurációs kísérletek is ebből a régióból indultak. Vö. Ádám, 1982. 665–713.; Broucek, 1997; Murber, 2021b 921–938.

legitimálva Nyugat-Magyarország, majd Burgenland létrejöttét.⁵ A magyar történe-szek szintén ódzkodnak a regionális megközelítéstől, és inkább a megyékre és a városokra fókuszálnak. Míg a német nyelvű narratíva figyelmen kívül hagyja a háború előtti történelmi fejlődést, a magyar hajlamos alábecsülni a kultúrtörténelmi szempontokat, és alig vesz tudomást arról, hogy a három vármegyének több közös vonása volt, mint a földrajzi szomszédság és a német közösség jelenléte. A két rivális nemzeti elbeszélés között feszülő ellentmondás egy olyan transznacionális megközelítéssel oldható fel, amely lehetővé teszi a regionális perspektívát, anélkül hogy akár az etnikai-nyelvi, akár a politikai-közigazgatási aspektusokat alá- vagy túlbecsülnénk.⁶ Jelen tanulmány olyan szempontokat kíván felvetni, amelyek alapján újragondolható a Vas, Sopron és Moson vármegyék által alkotott történelmi régió felbomlásának előtörténete. Elsősorban olyan hajszaúrepedések után kutat a dualizmus kori magyar nemzetállam-építés és modernizáció homlokzatában, amelyek közvetett módon hozzájárulhattak a későbbi területi konfliktushoz.⁷

A tárgyalásra kerülő témák – társadalmi viszonyok, közbiztonság, közigazgatás, politikai képviselet, nemzeti és vallási kisebbségek – vizsgálata során a történelmi biztonságkutatás elméleti és módszertani megfontolásaira támaszkodunk.⁸ Az újabb keletű elméleti irodalom a biztonságot már nem egy bináris, tehát egy vagy létező, vagy nem létező realitásnak fogja fel, hanem társadalmi konstrukcióként értelmezi. A középpontban immáron nem az állam mint a biztonság legfőbb letéteményese áll, hanem a *szekuritizáció* folyamata. Ez, az úgynevezett koppenhágai iskola által megalkotott fogalom azt a diszkurzív folyamatot takarja, amelyben egy bizonyos veszély vagy fenyegetettség konstruálódik. Történelmi értelemben szekuritizációról akkor beszélünk, amikor egy múltbeli szereplő egy bizonyos helyzetet egy adott tárgyra nézve egzisztenciális fenyegetésként azonosított. Amennyiben ezt a releváns célközönség el is fogadta, akkor felfüggeszhetővé váltak a politika hagyományos keretei, és rendkívüli intézkedéseket lehetett tenni a vélt vagy valós veszély elhárításának céljából. Egy adott veszély artikulációja nem csupán a veszély leírását vagy ismertetését jelenti, hanem egy szekuritizációs mozzanatot is, amelynek következtében egy adott ügy biztonsági kérdéssé formálódik.⁹

5 Baumgartner, 1991. 93–155. Burgenland visszavetítéséről a korábbi évszázadokba: Brunner, 1951. 245–302.; Ernst, 1987. 88–111.

6 Erre a megközelítésre legújabban Murber Ibolya vállalkozott német nyelvű könyvében: Murber, 2021a. A transznacionális történelmírás elméleti háttéréről: Iriye, 2013. 1–18.; Gyáni, 2018. 99–136.

7 Vö. Csibi–Schwarczwölder, 2018; Murber, 2018a 1293–1320.

8 A biztonságtörténetről mint új történettudományi irányzatról és annak lehetséges alkalmazásáról: Székely, 2021. 5–36.

9 A biztonsági elméletekről történettudományi megközelítésben: Székely, 2022. 130–158. A koppenhágai iskoláról és a szekuritizáció elméletéről: Buzan–Waever–De Wilde, 1998.

Megkésett társadalom

Társadalomtörténeti szempontból a dualizmus kori Nyugat-Magyarország kedvező forrásadottságokkal rendelkezik, mivel a korszakban öt teljes körű országos népszámlálást hajtottak végre, az elsőt 1870-ben, az utolsót 1910-ben.¹⁰ Ezek terjedelmileg, módszertanilag és strukturálisan is nagy különbségeket mutatnak, sok tekintetben erősen vitathatók, mégis ezek alapján elég jól megrajzolható a térség társadalmának fejlődési íve a századforduló idején.¹¹ Vas, Sopron és Moson vármegyéknek és a területükön fekvő törvényhatósági jogú városoknak összesen 632 246 lakosa volt 1870-ben, ami fokozatosan 813 872-re emelkedett 1910-re.¹² Ez 28,7%-os bővülést jelent, ami némileg elmarad az országos (34,8%) átlagtól, amiben az általános népességnövekedést megcsapoló kivándorlási hullám komoly szerepet játszhatott.¹³ A társadalom többsége a római katolikus felekezethez tartozott (1870-ben 79,2%, 1910-ben 80,3%), de a protestáns (főként evangélikus, kisebbrészt református) kisebbség is jelentős volt a maga 17% körüli arányával. Az izraeliták aránya az országos átlagot el nem érve valamivel 3% alatt stagnált a korszakban.¹⁴ Ennek okai egyfelől a főként a főváros irányába zajló belső migrációval magyarázhatók, másfelől azokkal a korabeli közvélekedést cáfoló kutatási eredményekkel, amelyek szerint a tömeges zsidó bevándorlás Magyarországra lényegében már az 1860-as évek végére lezajlott.¹⁵

A kor felekezeti viszonyainál látványosabb változások figyelhetők meg a társadalom etnikai-nyelvi összetételében. A magukat magyar anyanyelvűnek tartók száma 1881 és 1910 között 292 698-ról 422 002-re emelkedett. Ez 44,2%-os növekedés, ami azt jelzi, hogy a teljes lakosságon belül a magyarok aránya közel három évtized alatt 42,5%-ról 51,9%-ra emelkedett. Mindeközben a német anyanyelvűek száma lényegében stagnált, ami a népességnövekedés miatt arányukat 39,4%-ról 34,2%-ra csökkentette. Érdekes, hogy a szláv anyanyelvű lakosság népességszám és számarány tekintetében is csak enyhe növekedést tudott felmutatni ugyanebben az időszakban (12,8%-ról 13,4%-ra).¹⁶ Mindez arra világít rá, hogy a sokat kárhozott magyarosítási törekvések legfeljebb részsikereket értek el a korszakban. A városias régiókban valóban látványos volt a magyarság előretörése, itt említhetjük meg a korszak végére félig-meddig magyarosodó Kőszeget és Sopront, vagy a népességében a régióban példa nélküli növekvő magyarlakta Szombathelyt is.¹⁷ Vidéken

¹⁰ Népszámlálás 1870; Népszámlálás 1910.

¹¹ A népszámlálások megbízhatóságáról: Kövér, 2006. 1221–1258. Az 1870-es népszámlálás nem tartalmazott olyan kategóriát, amely a népesség etnikai-nyelvi hovatartozására utalna. Bár a nemzetiségre közvetlenül a többi népszámlálás sem kérdezett rá, az anyanyelvre már igen, így érdemi következtetéseket lehet levonni az etnikai viszonyokra is azzal a jelentős megszorítással, hogy a társadalmi két- vagy többnyelvűség minden bizonnyal erős jelenségére sajnos nem reflektálnak az adatok. Thirring L., 1983.

¹² Népszámlálás 1870, 12–15.; Népszámlálás 1910, I. rész, 25.

¹³ Katus, 1980. 270–289.

¹⁴ Népszámlálás 1870, 52–61.; Népszámlálás 1910, I. rész, 43.

¹⁵ Konrád, 2018. 31–60.; Gyurgyák, 2001. 76–79.

¹⁶ Népszámlálás 1881, II. köt. 177., 245., 354.; Népszámlálás 1910, I. rész, 35.

¹⁷ Thirring G., 1931, 1932; Melega, 2012.

azonban, különösen az aprófalvas régiókban, mint amilyen a Vendvidék is volt, a nem magyar nyelvűek még növelték is számukat és részarányukat az össznépességben. A németek száma jöllehet stagnált, azokban a nyugati peremrészekben, a későbbi Burgenland területén, ahol korábban is ők alkották az elsőprő többséget, az etnikai arányok alig változtak a dualizmus évtizedei alatt.¹⁸

Ezek a tendenciák azt mutatják, hogy regionális léptékben nézve a történeti Nyugat-Magyarország egyike volt a Habsburg Birodalom klasszikus soknemzetiségű régióinak. Középszinten vizsgálva az adatokat azonban más következtetésekre is juthatunk: Nyugat-Magyarország csak szűkebb értelemben nevezhető sokszínűnek, mivel a heterogenitás a nyelvhatár menti térséget jellemezte. A nyelvhatáron elhelyezkedő városok – például a már említett Sopron és Kőszeg – és az ezeket körülvevő falvak egy része etnikailag valóban kevert és többnyelvű volt. Ezekről eltekintve azonban a régió egésze inkább tűnik két jól elkülöníthető etnikai-nyelvi terület különös történelmi kombinációjának: egy döntően német nyelvű és egy többségében magyar nyelvű területnek, ahol mindkettő kisebb szláv nyelvi szigetekkel volt tarkítva. Mikroszinten vizsgálva a helyzet talán ennél is érdekesebb: eltekintve a már említett valóban heterogén mikrorégióktól, a települések szintjén, úgy tűnik, Nyugat-Magyarország nem egy multikulturális régió volt, hanem párhuzamosan létező monoetnikus közösségek konglomerátuma. A települési adatok azt mutatják, hogy egy-egy faluközösség szinte kizárólag egyik vagy másik etnikai-nyelvi csoporthoz tartozott.¹⁹ A legtöbb falu esetében még helyi kisebbséget sem nagyon találunk.

Azt a kérdést megválaszolni, hogy a történeti Nyugat-Magyarország vajon multikulturális volt-e, szintén nem egyszerű. Ha a nyelveket és az írásbeliséget tekintjük a kultúra alapjának, akkor egyértelmű különbséget lehet tenni a német, a magyar és a délszláv (horvát, illetve szlovén) etnikai-nyelvi szubkultúrák között a régióban. Ha azonban a kultúrát és a kulturális identitást olyan értelemben fogjuk fel, mint ami a mindennapi kulturális transzfereken és a társadalmi interakciókon alapul, akkor joggal érvelhetünk amellett, hogy Nyugat-Magyarország sajátos regionális karakterrel rendelkezett.

A népszámlálási adatok a társadalom egyes rétegeiről, azok foglalkozásáról is árulkodnak. 1870-ben a három nyugati vármegyében összesen 6764 értelmiségit, 73 079 földbirtokost és bérlőt, 152 497 mezőgazdasági dolgozót, 33 832 ipari munkást és kézművest, valamint 5962 kereskedelmi vagy szolgáltató szektorban dolgozót tartottak nyilván. A mezőgazdasági szektorban tehát 36,11% dolgozott, ami az országos átlagnál (32,82%) valamivel magasabb volt. Az ipari és kereskedelmi szektor tekintetében az ország 1870-ben létező 78 területi egységéből (megyék, kerületek, székek stb.) Moson és Sopron vármegye a 8. és 9. helyet foglalta el, míg Vas vármegye a 29. helyezett volt az országos rangsorban.²⁰ Sajnos az 1910. évi népszámlálás foglalkozási kategóriái nem esnek egybe az 1870-es kategóriákkal,

¹⁸ Faragó, 1999. 33–57.

¹⁹ *Népszámlálás 1910*, I. rész, II.: Részletes kimutatások, Moson vármegye: 24–26.; Sopron vármegye: 38–46.; Vas vármegye: 50–70.

²⁰ *Népszámlálás 1870*, 264–268., 284–307.

ezért nehéz precíz következtetéseket levonni. Az adatok szerint a korszak végén a régióban 502 088 ember dolgozott a mezőgazdaságban, de közben 211 605-re nőtt az ipari és kereskedelmi szektorban dolgozók száma, míg az értelmiségiek száma 22 227-re emelkedett.²¹ Mindazonáltal leszögezhető, hogy a régió alapvetően agrárius jellegű maradt az egész korszak folyamán, és hogy a parasztság alkotta a legnagyobb társadalmi csoportot. Ugyanakkor nem elhanyagolható az a tény sem, hogy a modernizációnak és az iparosodásnak köszönhetően új társadalmi rétegek voltak emelkedőben, mint a polgárság és az ipari munkások, ez a társadalmi átalakulás számos biztonsági kihívást hordozott magában.²²

Amiről a népszámlálások nem árulkodnak, hogy a korszakban továbbra is az arisztokrata és nemesi családok adták az átalakuló, de még mindig nagyon hierarchikus társadalmi szerkezet vezető erejét.²³ A korszak elején a helyi gazdasági élet az olyan tehetős családok vállalkozásai körül forgott, mint az Esterházyak, Batthyányak, Zichy és Széchenyiek, akiknek birtokai felölelték a vizsgált terület számottevő részét. Mindeközben a helyi politikai élet a magyar nyelvű kis- és középbirtokos rétegtől volt hangos: a dzsentrik töltötték be szinte valamennyi megyei hivatalt, és az ő soraikból került ki a megyei közgyűlési tagok többsége is, így a helyi politikában kompenzálni tudták a gazdasági életben megrendült pozícióikat. Ebben nagy szerepe volt a virilizmus intézményének.²⁴

Összességében megállapítható, hogy a dualizmus kori Nyugat-Magyarország társadalmi viszonyait vallási, nyelvi-nemzetiségi és szociális értelemben is inkább a békés egymás mellett élés jellemezte, mintsem a dinamikus és produktív együttélés. Egy heterogén, töredezett és hierarchizált, és mégis működőképes társadalmi felépítmény sziluettje rajzolódik ki, ahol már látszódnak a modernizáció első eredményei, más tekintetben viszont megmerevedett, modernitás előtti struktúrákat találunk. Ez a társadalmi megkésettség alapvetően meghatározta a régió arculatát, és mint ilyen, akár pozitívan is értékelhető. Ugyanakkor a megkésettség a rohamosan átalakuló világban megoldatlan problémák (politikai képviselet, szociális kérdések, nemzetiségi-nyelvi jogok, földkérdés stb.) feltorlódását is jelentette, amit a régió társadalma ballasztként görgetett maga előtt a korszak végéig. A világháború ezeket a kérdéseket is brutális erővel hozta a felszínre, felerősítve a változást követelő hangokat.

21 *Népszámlálás 1910*, II. rész. Részletes kimutatások, Moson vármegye: 48–52.; Sopron vármegye: 74–90.; Vas vármegye: 100–138.

22 A dualizmus kori társadalomfejlődés általános vonásairól: Kövér–Gyáni, 2006. 1–118.

23 Péter, 2012. 305–342.

24 Nyugat-Magyarország esetében az adófizetők névsora jól rávilágít a társadalmi hierarchiára. Jóllehet az élen a kimagasló jövedelmű mágnáscsaládok álltak, a megyei elit gerincét mégis a népes számú közép- és kismemes adta. MNL GYMSML SL, Sopron vármegye főispánjának iratai (1867–1871), IV/251/3, no. 118. A Sopron vármegyei adófizetők névsora. 1871. november 10.

„Közbátorság” Nyugat-Magyarországon

1867 előtt ugyan már létezett állami csendőrség Magyarországon, ezt azonban a neoabszolútizmus intézményének tartották, ezért a kiegyezést követően feloszlatták.²⁵ A magyar királyi csendőrség létrehozásáig tartó hosszú átmeneti időszakban (1867–1881) ezért a rendfenntartás feladata ismét a törvényhatóságokra hárult, ami a nyugat-magyarországi vármegyéknek is komoly kihívást jelentett. A hírhedt vármegyei pandúrok – ahogy később a kakastollas csendőrök is – egyszerre voltak a társadalom biztonságának zálogai és a hatósági túlkapasok két lábón járó iskolapéldái. A közbiztonság – ahogy akkoriban mondták, a „közbátorság” – megszervezéséért a vármegyék feleltek, ezért is szerepeltek kiemelt helyen az éves alispáni jelentésekben a közbiztonsági ügyek.²⁶

Átmeneti vagy bizonytalan időkben a bűnözés jellemzően megerősödik, nem volt ez másként az 1860-as évek végén sem, amikor a betyárkorszak utolsó nagy hullámával kellett az újjászervezés alatt álló magyar államnak megbirkóznia. A betyárok ekkor már évtizedek óta bujkáltak az alföldi mocsárvidékeken, az észak-magyarországi vagy dunántúli erdőkkel borított hegy- és dombvidékeken. Jellemzően útonállásból éltek, de rendre követtek el erőszakos bűncselekményeket a településeken is, a lólopástól a rablógyilkosságokig. Az olyan kétes hírű figurák, mint Rózsa Sándor, Sobri Jóska vagy Vidróczky Márton kitüntetett helyet vívtak ki maguknak a magyar néphagyományban. Annak ellenére, hogy biztonsági fenyegetést jelentettek a törvénytisztelő társadalomra, sokáig Robin Hood-szerű kultusz övezte őket. Nemcsak a közbiztonságot ásták alá, hanem az azt helyreállítani igyekvő aktuális politikai kurzus legitimitását is.²⁷ Amikor 1868 őszén a betyárok már Nyugat-Magyarországon is megjelentek, Vas vármegye főispánját királyi biztossá nevezték ki, ami különleges jogosultságokat biztosított számára a közbiztonsági válsághoz vezető bűnözési hullám letöréséhez.²⁸ Széll József, mint biztonsági aktor, 1868. november 16-án egy 14 pontból álló szabályrendeletet tett közzé, amelyet a megye településein nagy számban kifüggesztettek és közhírré tettek. A rendkívüli szabályzat a vármegye polgári lakosságának a mindennapi életét korlátozta, miközben az ő személy- és vagyónbiztonságukat volt hivatva védeni. Az embereket nemcsak a hatóságok támogatására szólították fel, de jutalmazták a fenyegetőnek vélt személyek kézre kerítését, és szigorúan büntették a bűnözők megsegítését is.²⁹

A betyárokhoz hasonlóan a magyarországi romák is biztonsági fenyegetésként jelentek meg a korabeli felfogásban. A 19. század végén még nem telepítették le őket, többségük nomád életmódot folytatott, és reménytelenül kiteszített és nyo-

25 Deák, 2015.

26 MNL GYMSML SL, Sopron vármegye főispánjának iratai (1872–1944), IV/B/401/2., no. 158. Ferenczy Istvánnak, Sopron vármegye alispánjának az 1875. évről szóló jelentése. 1876. április 24.

27 A magyar folklór ezen sajátossága még a nemzetközi szakirodalom figyelmét is felkeltette. Lásd: Minami-zuka, 2008, 2009.

28 MNL VALM, IV. 302/3, Vas vármegye főispáni elnöki iratok 1868 (Királybiztosi iratok), no. 5045/8. Széll József, Vas vármegye főispánjának királyi biztosi kinevezése. 1868. november 18.

29 Hasonló intézkedésekre került sor a délvidéken is, ahol Ráday Gedeon királyi biztos drákói szigorral számolt fel az alföldi betyárvilágot. Csapó, 2007.

morúságos életet élt. Nem egyszerű a cigányság történetének elemzése,³⁰ mivel a korabeli források ritkán említik őket, ha pedig megteszik, akkor szinte kizárólag negatív kontextusban, azaz valamilyen, a cigányságra jellemzőnek elkönnyelt bűncselekmény kapcsán (kéregetés, koldulás, kisebb értékű, de rendszeres lopás, illegális határátlépés stb.). Ez a hatósági hozzáállás, a roma közösség szekuritizációja minden bizonnyal hozzájárult a velük kapcsolatos társadalmi előítéletek tartós fennmaradásához és az integráció esélyeinek lehetetlenné tételéhez. Ahogy Vas vármegye bizottsági ülésének 1870-es jegyzőkönyve fogalmazott: „Ezen, a községtől távol eső erdőszélekekben, gunyhók alatt tanyázó népfaj kóborlását akadályozni alig lehet; mert dolgozni nem szeret, s így napszámba nem is megy, a koldulást és ügyes lopást megszokta, bezárástól nem fél, mert ott biztos földel alatt van, és élelemmel elláttatik, s mivel széjjelszortságuknál fogva reájuk felügyelni nem lehet, azon mód legsikeresebbnek bizonyult, melyet a szenteleki járás szolgabírája alkalmaz, tudniillik a járásába bejövő idegen kóbor cigányokat pár napra bezáratja, és az idő alatt éheztetvén, illetőségi helyükre toloncoltatja.”³¹

Az elvitatott önkormányzás

A kiegyezés után a liberális-nacionalista magyar elitek úgy érezték, hogy ismét eljött az ő idejük: a Monarchia keretein belül visszanyert belső önrendelkezést arra használhatják, hogy a sokszínű és széttagolt *premodern* királyságot egy egységes és modern nemzetállammá alakítsák.³² Az azonban heves vitákhoz vezetett, hogy mi legyen a törvényhatóságok sorsa, azaz hogy miként lehet összhangba hozni az erős önkormányzati hagyománnyal bíró vármegyéket és városokat a modern parlamentarizmussal és a centralizált kormányhatalommal.³³ Az évszázados struktúrák a helyi, regionális és nemzetiségi identitások fontos építőelemei voltak, ezért minden nagyobb horderejű közigazgatási megbolygatásuk egyben biztonsági kérdésként is értelmezhető.³⁴

A három nyugati vármegyét az ország más vidékeihez képest nem érintette hátrányosan az 1876-os területrendezés. Bár voltak elképzelések Moson vármegye önálló törvényhatóságának megszüntetéséről, azaz Győr vármegyével történő egyesítéséről, ekkor még a helyi elit elég erős volt ahhoz, hogy ezt megakadályozza.³⁵ Így Vas, Sopron és Moson megyék területe néhány apróbb módosítástól eltekintve lényegében változatlan maradt a dualizmus időszakában. A megyei önkormányzat azonban komoly veszteségeket szenvedett a kor közigazgatási törvényei-

30 Kemény I., 2005. 23–42.; Dupcsik, 2009.

31 MNL VALM, IV. 303, Vasvármegye Bizottmányi Gyűléseinek jegyzőkönyve 1870. január–december, no. 2016/870, 300–1. Közbiztonsági jelentés a Vas vármegyei „kóborló cigányokról”. 1870. május 6.

32 Székely, 2018. 165–180.

33 Stipta, 1995. 126–137.

34 Cieger, 2005. 25–62.

35 Hegedűs, 2000. 87–106.

ben lappangó centralizációs törekvések következtében.³⁶ A megyék országos politikai befolyása drasztikusan csökkent, számos jogi-adminisztratív privilégiumot elveszítettek, ugyanakkor megtarthatták a megyei tisztviselők és az alispán választási jogát, a megyei közgyűlés pedig továbbra is a helyi politikai élet legfőbb arénája maradt. Az állami befolyás elsősorban a megyei közigazgatás egységesítésén (járási és megyei hivatalok, közigazgatási bíráskodás), valamint a főispáni hatalmon keresztül érvényesült.³⁷

A főispánokat az uralkodó nevezte ki, azonban a belügyminisztérium tett javaslatot a személyükre. A lojalis megyei vezetők kiválasztása nemcsak a közigazgatás miatt volt kulcskérdés: rajtuk keresztül érvényesítették a nemzetállami érdekeket a periférikus intézményekben. Szükség esetén a főispán politikai-ideológiai alapon is beleavatkozott a megye közéletébe, legyen szó választásokról, kulturális kérdésekről vagy éppen nemzetiségi feszültségekről.³⁸ A dualista rendszer megyei szinten történő konszolidálása kezdetben a nagy helyi tekintéllyel rendelkező arisztokrata családok feladata volt, általában az ő soraikból kerültek ki a főispánok. Jó példa erre Esterházy Pál herceg, akit 1872. október 28-án olyan ceremoniális külsőségek közepette választottak Sopron vármegye főispánjának, mintha egy alkirályt koronáztak volna.³⁹ A kora újkori díszletek mögött azonban egy új, modern típusú politikai rendszer bontakozott ki, amelyben a főispánoknak meg kellett osztani a lojalitásukat az uralkodó, a vármegye és az ország között, egyre inkább az utóbbi javára. Nem véletlen, hogy a korszak második felében már gyakran polgári származású főispánokat választottak; jellemzően olyan korábbi megyei tisztviselőket, akik a nemzetállami gondolat és a centralizált közigazgatás kipróbált harcosainak számítottak.⁴⁰

Az elvitatott önkormányzás problematikája Nyugat-Magyarország esetében a szabad királyi városok tekintetében még látványosabb, mint a vármegyékben. A terület történetileg sohasem állt egységes igazgatás alatt, hagyományosan hét törvényhatóságra oszlott: Vas, Sopron és Moson vármegyékre, valamint a négy, döntően német nyelvű szabad királyi városra (Sopron, Kismarton, Ruszt és Kőszeg). Utóbbi már a korszakban is kicsi városnak számított, Ruszt az ország legkisebb szabad királyi városa volt a maga 1200 lakosával. Mindegyik város azonban méretéhez képest jelentős kulturális és gazdasági tőkével rendelkezett, ami az évszázados önkormányzati hagyományokkal párosulva politikai súlyt is kölcsönzött nekik.⁴¹ A dualista kormányok ezért gyanakodva figyelték a szabad királyi városok autonóm törekvéseit – különösen a nemzetiségi városok esetében –, ezért a megyerendszer mellett a városok reformját is előkészítették. Első lépésként létrehozták a városi főispánság intézményét 1870 és 1876 között. A szabad királyi városokat földrajzi ala-

36 Csizmadia, 1976.

37 Sarlós, 1976.

38 Kozári, 2005. 202–204.

39 MNL GYMSML SL, Sopron Vármegye Törvényhatósági Bizottságának közgyűlési jegyzőkönyve, IV.B/402/a-m, vol. 1, no. 404. Esterházy Pál herceg beiktatása Sopron vármegye főispánjának.

40 Pál, 2021.

41 Söptei, 2000b 258–260.

pon csoportosították, és egy olyan városi főispánt neveztek ki az élükre, aki egy időben nem lehetett megyei főispán is. A cél is hasonló volt: olyan egységes városi szervezeti formákat kialakítani, amelyek kompatibilisek a nemzetállami közigazgatási rendszerrel.⁴²

A belügyminisztérium a négy nyugati város főispánját találta meg utoljára, ami előrevetítette a feladat nehézségét. Végül az esztergomi illetőségű Mérey Károlyt neveztek ki, aki komoly konfliktusokat vállalt a helyi vezetőkkel. 1874-ben a belügyminiszternek írott lemondó levelében így fogalmazott: „Bölcsen tudva van Nagyméltóságod előtt mily ellenszenvvel találkozott ezen új városi főispáni Institutio s mily küzdelemben, kitartásban és hazafias elszántságba került ezen ellenszenvet legyőzni vagy legalábbis annyira háttérbe szorítani, hogy ezen újonnan alkotott törvény célját s a felelős kormány legjobb szándékú törekvéseit ki ne játssza. Mily buzgalommal, mily tapintattal és milyen sikerrel feleltem meg ezen az említett négy német szellemű, hazafiatlan és ferde irányos műveltségű városban reám is nehezedt terhes feladatnak, azt Nagyméltóságod bölcs és méltányos ítélete bírálhatja meg most, midőn ezen működésemet befejezni kényszerítettem.”⁴³

A konfliktusnak végül a három kisvárosnak rendezett tanácsú várossá való lefokozása és a megyékbe olvasztása vetett véget 1876-ban. Sopron, mint a vármegye székhelye és törvényhatósági jogú város, továbbra is önálló törvényhatóság maradt, bár a városi főispánság megszüntetését követően Sopron vármegye mindenkorai főispánjának felügyelete alá rendelték. A városok szempontjából a közigazgatási átszervezés komoly biztonsági kockázatot jelentett: rövid távon politikai és önkormányzati jogaik, hosszú távon gazdasági erejük és kulturális identitásuk forgott kockán. Budapestről nézve a városi autonómia mögé bújó nemzetiségi mozgalmak tűntek nemzetbiztonsági kockázatnak, ezért kontroll alatt tartásuk messze túlmutatott a közigazgatási reform praktikus szempontjain.

Választás és ellenállás

A társadalmi kohézió egy viszonylag nehezen mérhető jelenség. Arról, hogy egy közösség mennyire érzi magáénak azt a politikai rendszert, amelyben él, leginkább a választások árulkodnak. A dualizmus évtizedeiben rendszeresen tartottak országgyűlési választásokat, bár ezek demokratikusnak aligha nevezhetők, mivel a lakoságnak csak 6–8 százaléka rendelkezett választójoggal. Ettől függetlenül működőképes parlamentáris rendszer épült ki, amelyben azonban a pártok közötti versenget elsősorban nem az ideológiai törésvonal (konzervatív vs. liberális), hanem az közjogi kérdés, tehát az Ausztriához fűződő viszony határozta meg.⁴⁴ Nyugat-Magyarországon a korszak első felében viszonylag kevés babér termett a függetlenségi erőknél, mivel a választók többnyire a 67-es kormánypártot támogatták.

42 Söptei, 2000a 195–211.

43 MNL OL, K 148, 83. d, 1867. III, 19–20. Mérey Károly városi főispán Tóth Vilmos belügyminiszternek írt felmondó levele. 1874. január 24.

44 Cieger, 2021. 207–226.; Szente, 2011. 315–328.

Ez a hagyomány csak az 1890-es években kezdett megváltozni, amikor az egyház-politikai viták ebbe a régióba is elhozták a Katolikus Néppárt áttörését. A választásokat egyéni körzetekbe tartották, de a jelölteknek nem feltétlenül volt helyi kötődése, sokszor országos politikai szempontok és alkuk határozták meg, hogy ki melyik körzetben indul mandátumért. Ez tovább gyengítette a helyi érdekek érvényesülésének esélyét, és bizonyára nem növelte a helyi lakosok politikába vetett bizalmát sem. A kampányok amúgy is hírhedtek voltak a visszaélésekről, korrupcióról, olykor az erőszakos cselekményekről is.⁴⁵

A kormánypárt azért volt előnyben az ellenzékkel szemben, mivel a közigazgatásban megszerzett pozíciót kamatoztatni tudta a választások idején is, legyen szó információszerzésről vagy nyomásgyakorlásról. Ahogy Ernuszt József, Vas vármegye főispánja is rámutatott a szolgabírókhoz intézett utasításában az 1905. évi választási kampányban, a szólásszabadság és a gyülekezés alapvető joga volt minden állampolgárnak, ezért az ellenzék agitációját csak akkor lehetett betiltani, ha az túlmélt a törvényes kereteken.⁴⁶ Az, hogy ez mikor történt meg, a jogi értelmezés szürke zónájának számított, ezért a szolgabírók azt az utasítást kapták, hogy szükség esetén „bölcsen, de erőteljesen” lépjenek fel, különben őket is felelőssé tehetik a közbiztonság megrendülése miatt. A dualista korszakban nem volt ritka, hogy az egyes jelöltek támogatói verbálisan vagy akár fizikailag is összecsaptak az utcán egymással. Az azonban már akkor is kuriózumnak számított, ha egy jelölt maga lépett fel agresszívan. Ez történt 1905 januárjában a kőszegi körzetben, amikor a 48-as Függetlenségi Párt színeiben induló, soproni származású Laehne Hugó revolverével fenyegette meg az őt verbálisan inzultáló kormánypárti híveket egy rohonci vendéglő udvarán. Az ügyből nagy botrány keveredett, de Laehne ennek ellenére legyőzte a körzet szinte örökösnek hitt választási bajnokát, Szájbély Mihályt, és később országos politikai karriert futott be.⁴⁷

Az 1905-ös választások alapjaiban rengették meg a dualizmus kori magyar politikai rendszert, mivel az ellenzéki összefogás meglepetésszerű győzelmet aratott, és először került parlamenti többségbe a szabadelvűekkel szemben a kiegyezést követően. A korábban kormánypárti Vas megyében is mind a tíz körzetben ellenzéki siker született, ami jól mutatja, hogy mennyire kiábrándultak a szavazók a kormányzó szabadelvűekből, az obstrukciót házszabályellenes módon letörő Tisza Istvánból. A választás eredménye komoly fejtörést okozott az uralkodónak is, aki jól látta, hogy a magyar politikai elit vitája az egész birodalom stabilitását kockáztatja.⁴⁸ Ferenc József nem volt hajlandó a dualizmust elvi alapokról kritizáló függetlenségi párti miniszterelnököt kinevezni, helyette báró Fejérváry Gézárt bízta meg kisebbségi kormányalakítással. A technokrata „darabontkormány” rendeleti úton kormányzott, és erőből akart rendet tenni a magyar belpolitikában, amivel azonban kivívta a megyék ellenszenvét. Az 1905–1906. évi vármegyei ellenállás

45 Papp, 2014.

46 MNL VALM, Vas vármegye főispáni elnöki iratok 1904–1907, IV/401/a/4, 1905, no. 6. Ernuszt József, Vas vármegyei főispán utasítása szolgabírákhoz. 1905. január 12.

47 Székely, 2009. 46–61.

48 Gergely, 2005. 504–507.

országos méreteket öltött, és Nyugat-Magyarországot is komolyan érintette. Vas enyhén, Moson közepesen, Sopron vármegye hevesen ellenálló megyének számított, míg Sopron város törvényhatósága nem tanúsított ellenállást.⁴⁹

A régi korok megyei ellenállását modern díszletek között követve a megyék megtagadták az adószedést és az újoncozást, a kormány cserébe Kristóffy József belügyminiszter vaskezü irányításával felfüggesztette a megyék finanszírozását, és a főispánokon keresztül nyomást gyakorolt a lázongó közgyűlésekre és megyei tisztviselőkre.⁵⁰ A krízisnek végül az uralkodó és az ellenzék „áprilisi paktuma” és egy újabb választás vetett véget (1906), ami után Wekerle Sándor alakíthatott koalíciós, a parlament és a megyék többségének támogatását élvező kormányt. A századelő egyre korruptabb választási küzdelmei és a Don Quijote szélmalomharcára emlékeztető megyei ellenállás felszínre hozta a dualista struktúra gyengeségeit. A többszörösen megosztott és egymással vetélkedő birodalmi és nemzeti elitiek egy olyan rendszert működtettek, amely a társadalom különböző csoportjai helyett saját maguk képviseletére épült, azaz kevésbé vagy egyáltalán nem reflektált a helyi és regionális viszonyokra.

A veszélyes másik

A biztonság hiányának érzetét gyakran valaki vagy valami ellenében fogalmazzák meg. A kései Habsburg Monarchia esetében ez rendszerint a nemzeti és vallási kisebbségek közötti antagonizmusokban öltött testet. Ami utóbbi kérdést illeti, Nyugat-Magyarországon a dualizmus idején a keresztény felekezetek között nem volt jelentősebb súrlódás, de a két-három százalékos népességarányú izraelita felekezet esetében ugyanez nem mondható el.

Az antiszemitizmus a tiszaezlári per körüli években kezdett országos méreteket ölteni, 1882 őszén Nyugat-Magyarországon is zavargások kezdődtek.⁵¹ November 1-jén a Fertő tó közeli Nyulas községben feldühödött helyiek rárontottak a zsidó boltos házára, aki éppen nem tartózkodott otthon, de a feleségét agyonlőtték.⁵² Zsidóellenes izgatásokra több közeli faluban is sor került, ezért Moson vármegye főispánját kormánybiztossá nevezték ki, hogy megvédje a helyi izraelita közösségeket és helyreállítsa a közbiztonságot. Aggasztó hírek érkeztek Sopronból és Pozsonyból is, ahol már nemcsak arról számoltak be, hogy az egyszerű emberek saját nyomorúságos életükért a helyi zsidókat okolták, hanem arról is, hogy az antiszemita közhangulat már az értelmiség körében is érzékelhetővé vált.⁵³

49 Horváth, 1907. 53–54., 267–268., 362–363., 474.

50 MNL GYMSML SL, Sopron Vármegye Törvényhatósági Bizottságának közgyűlési jegyzőkönyve, IV.B/402. Sopron vármegye konfliktusa Kristóffy József belügyminiszterrel. 1905. december 12.

51 Az elhíresült ügyet monografikus módon feldolgozta: Kövér, 2011.

52 MNL GYMSML GYL Mosonmagyaróvári Fiókleveltára, Moson vármegye főispánjának iratai (1872–1923), IV/B/901/b, no. 171. Tisza Kálmán miniszterelnök táviratváltása báró Miske Imrével, Moson vármegye főispánjával. 1882. november 4.

53 MNL GYMSML SL, Sopron vármegye főispánjának iratai (1872–1944), IV/B/401/9, no. 205., illetve no. 228. Esterházy Pál herceg, Sopron vármegye főispánjának jelentései Tisza Kálmán miniszterelnöknek. 1883. szeptember 8., illetve 1883. október 7.

Mindez nem volt előzmény nélküli: Simonyi Iván Pozsonyban kiadott, német nyelvű lapja, a *Westungarischer Grenzbote* már tíz évvel korábban is veszélyként azonosította a zsidókat.⁵⁴ Tisza Kálmán kormánya még csírájában el tudta fojtani a zsidóellenes atrocitásokat, a politikai antiszemitizmus szelleme viszont már kiszabadult a palackból. A Vas megyei Istóczy Győző vezette Országos Antiszemita Pártot 1883-ban alapították, és két soron következő választáson is (1884, 1887) képviselőket tudott küldeni az országgyűlésbe. Istóczy és hívei azt próbálták láttatni, hogy a teljes magyarországi társadalmat veszélyeztetik a zsidók.⁵⁵ Ettől kezdve a hazai zsidóságnak – mint vallási-etnikai közösségnek – a szekuritizációja rendre visszatérő témájává vált a magyar politikai életnek. Jól tetten érhető mindez például az 1890-es évek egyházpolitikai vitáiban és a Nyugat-Magyarországon is népszerű Katolikus Néppárt programjában.⁵⁶ Az antiszemitizmus nemcsak magyar nyelven jelent meg a közbeszédben. Ahogyan Anton Trstenjak szlovén utazó például nagy, de rendetlen „zsidófészeknek” minősítette Muraszombat városát,⁵⁷ az az első világháború alatt szárbá szökkent etnikai alapú gyűlölködésben megfigyelhető magyarellenesség és antiszemitizmus különös keveredése volt.

A nemzetiségi kérdés tekintetében Nyugat-Magyarországon a német és a szláv kisebbség volt meghatározó. Utóbbi esetében a horvátokra kevesebb figyelmet fordítottak, mivel szétszórtan, kisebb nyelvzigetekben éltek, és jellemzően magyarbarát magatartást tanúsítottak. A Vas vármegye délnyugati csücskében egy tömbben élő, szlovén nyelvű vendek azonban már a korszak elejétől fogva a szekuritizációs törekvések célpontjaivá váltak. Egy helyi evangélikus lelkipásztor már 1872-ben megkongatta a vészharangot a vend iskolák által használt tankönyvek miatt, amelyek szerinte a pánszlávizmus irányába terelik a gyermekeket. Ezzel politikai-kulturális versenyfutás indult a vendek „nacionalizálásáért”. Horvátország irányából, elsősorban egyházi csatornákon keresztül, az említett pánszláv agitáció volt jellemző. A karintiai szlovének a klagenfurti Szent Mohor Társulat kiadványain keresztül próbálták magukhoz édesgetni vend testvéreiket. Közben a vármegyei hatóságok közigazgatási eszközökkel igyekeztek magyarosítani a vidéket: 1887-ben 90 vend település nevét cserélték le magyarosabban hangzó nevekre.⁵⁸ Ezzel párhuzamosan komoly erőfeszítéseket tettek a kulturális asszimilációért, elsősorban a Dunántúli Közművelődési Egyesület és annak helyi szervezetei támogatásával. Iskolák, óvodák, könyvtárak tucatjai épültek ebben az időszakban azzal a céllal, hogy a magyar nyelvhasználatot terjesszék a vend lakosság körében.⁵⁹

Az úgy a századforduló után kormányzati szintre emelkedett, köszönhetően Wlassics Gyula és Berzeviczy Albert vallás- és közoktatásügyi minisztereknek, akik „Vend-akció” néven programot indítottak a magyarosítás érdekében, amiben nagy

54 Lásd: Die Wahlbewegung und die Juden in Preßburg. In: *Westungarischer Grenzbote*, 1872. június 13. 2.

55 Gergely, 2005. 662.

56 Kubinszky, 1976; Gyurgyák, 2001. 314–331.

57 Trstenjak, 1903. 202.

58 *Helységnevek magyarosítása*, 1887. 117–121.

59 MNL VALM, Alispáni iratok, Közigazgatási iratok, IV. 221/1903. A Vendvidéki Magyar Közművelődési Egyesület alapszabályai.

szerepet szántak Reiszig Ede és Bezerédj István Vas vármegyei főispánoknak, valamint István Vilmos szombathelyi püspöknek is.⁶⁰ Helyi szinten Pósfay Pongráca, a Muraszombati járás szolgabírájára hárult a munka és a felelősség, de minden erőfeszítés ellenére sem érték el a kívánt eredményeket. A szolgabíró elsősorban a helyi papságot okolta emiatt, legalábbis erről tanúskodnak az 1909. január 26-án a főispánhoz írott sorai: „Ily nehézségeket kellett nekem római katolikus vallásúnak saját papjaimmal évtizedeken át megküzdennem, nem személyi differenciák miatt, hanem a magyar érdekekért, mert hathatós ellenakció nélkül ezen jó urak járásunkból délszláv provinciát csináltak volna.”⁶¹

A nyugat-magyarországi szlovénkérdés egy sajátos megelőző szekuritizációs folyamatként értelmezhető. A korszak elején a vend közösség ténylegesen még nem jelentett biztonsági fenyegetést a magyar állam területi integritására, a pánszláv veszély miatt mégis akként kezelték. A századfordulón ezt a szlovén befolyástól való félelem váltotta fel, majd az első világháború alatt ismét a pánszlávizmus réme fenyegetett. Hiába követték egymást a biztonsági érvelésre alapozott rendkívüli intézkedések, a periférián, az aprófalvas vidéken élő vendek elmagyarosítása kudarcra volt ítélve.

Vas és Sopron vármegyében a magyarok csak relatív többségben voltak a németekkel szemben, míg Moson vármegyében az utóbbiak alkották a többséget, ami a nacionalizmus fénykorában magában hordozta a szeparatizmus lehetőségét. Ennek első jelei a társadalmi megkésetttség miatt csupán a századforduló után mutatkoztak meg, noha már a korszak első évtizedeiben a Vendvidékhez hasonlóan a német nyelvű járásokban is folyt a településnevek módszeres magyarosítása, és fokozatosan erősödtek az asszimilációs tendenciák az oktatásban és a kultúra területén is.⁶²

A nyugat-magyarországi határ kérdése akkor került elő először, amikor Aurel Popovici 1906-ban könyvet jelentett meg *Die Vereinigten Staaten von Gross-Österreich* címmel. A Ferenc Ferdinánd „Belvedere-köréhez” tartozó román politikus könyvében a Monarchia föderatív jellegű átalakítását vizionálta, ennek keretében a történelmi Nyugat-Magyarország területének egy részét Ausztriának adományozta. Ezt az elképzelést vitte tovább a csehországi német újságíró, Josef Patry is, aki 1908-ban publikálta *Westungarn zu Deutschösterreich* című politikai röplapját, ami a háború utáni nyugat-magyarországi határválság legközvetlenebb szellemi előzményének tekinthető. A röpiratban többek között ez állt: „Követeljük Német-Ausztriához való csatolását annak a nagyrészt németlakta területnek, amely a Duna és a Rába között fekszik, tehát Moson, Sopron, Győr, Vas és Komárom, valamint Pozsony vármegyéket részben, illetve egészében. Továbbá Pozsony, Győr és Komárom városokat, a két Csallóközt és azt a néhány német falut a Rábától délre a stájer határon, főhelyükkel, Szentgotthárdal együtt. Nekünk kutyakötelességünk Magyarországon legalább azokat a nemzettársakat megoltalmazni a művelődésileg alantabb álló magyarságba való beolvadástól, akiknek földjét gazdaságilag és katonailag

60 Kemény G. G., 1964. 596–603.

61 Pósfay, 1909. 236.

62 Seewann, 2012. 71–85.; Jankó, 2021. 21–28.

is uralhatjuk, értvén azokat a határvidékeket, amelyek a közép-európai zárt német nyelvterülethez tartozván, könnyen az osztrák-német hatalmi körbe vonhatók.”⁶³

A röpiratot a bécsi nagynémet irányultságú *Alldeutsches Tagblatt* terjesztette, és eljuttatták az érintett terület lakosságához is. A pángermán mozgalom ausztriai ágának távlati célkitűzése értelemszerűen Németország és Ausztria egyesítése volt, de először Habsburg-Ausztriából akartak Német-Ausztriát faragni úgy, hogy az örökös tartományok mellett a cseh és a magyar határ menti német többségű régiókat is követelték.⁶⁴ Popovici és Patry manőverei nagy felháborodást keltettek Magyarországon, a nyugati határ kérdését még a Képviselőház is napirendre tűzte. A soproni, német származású, a kőszegi választás kapcsán már emlegetett Laehne Hugó 1908. február 26-án interpellálta Wekerle Sándor miniszterelnököt. A 48-as függetlenségi párti képviselő a nagynémet propaganda azonnali eltávolítását követelte Magyarországot területéről: „Én tehát azt a kérelmet intézem a t. miniszterelnök úrhoz, hasson oda, hogy az alldeutsch vetés még csirájában el legyen fojtva. Nem akkor, mikor már netán eredményei lesznek ezen mozgalomnak, hanem most kezdetben kell ezt elfojtani, ezen röpiratokat el kell kobozni, az Ausztriából jövő kirándulókat, kik izgatni akarnak, meg kell figyelni, és vissza kell toloncolni, és nem szabad megengedni, hogy egy idegen állam polgárai, vagy bárki is a mi államunk területi épsége ellen izgasson.”⁶⁵

Az említett röpirat a sajtóban is visszhangra talált: a Sopron vármegyei Németkeresztúrról Breit János kongatta a vészharangot a *Budapesti Hírlap* hasábjain. Szerinte a nagynémet mozgalom nemcsak magyar-, hanem Habsburg-ellenes is, ezért az osztrák ügyészség közbelépését sürgette. Valóban kevés esély mutatkozott a történelmi osztrák–magyar határ módosítására addig, amíg mindkét országban a Habsburgok uralkodnak. A szerző azonban érezte, hogy bármi megtörténhet, ezért figyelmeztette az olvasókat: „Mi magyarok ebből csak azt a sürgős tanulságot vonhatjuk le, hogy megérkezett a tizenkettedik óra. Ha Nyugat-Magyarországot, melynek németsege ezidőleg még lojális, az üszökdobóktól megőrizni akarjuk, legyünk résen.”⁶⁶

Hamarosan a közigazgatás szintjén is megjelent a nagynémet nacionalizmus miatti aggodalom Nyugat-Magyarországon. A háború kitörése előtt néhány hónappal Sándor János belügyminiszter levelet intézett Békássy István Vas megyei főispánhoz, melyben arra kérte, hogy tartsa szemmel a megyei gazdaszervezeteket, mivel kapcsolatban állhatnak a budapesti székhelyű és pángermánnak tartott *Deutscher Bauernbund aus den Ländern der Ungarischen Krone* nevet viselő ernyőszervezettel.⁶⁷ A főispán alapos vizsgálatot rendelt el, melynek során a Németújvári és a Szentgotthárdi járás főszolgabírói kinyomozták, hogy egy bizonyos Wollinger Károly nevű helyi gazda valóban agitációba kezdett több faluban is annak érdeké-

63 Később a szerző könyv formájában is publikálta a röpiratot: Patry, 1918.

64 Saage, 2008. 65–82.

65 *Képviselőházi Napló* (1910) XVI. köt. 129.

66 Nyugatmagyarországot a németeknek! In: *Budapesti Hírlap*, 1908. február 22. 5–6.

67 MNL VALM, Főispáni elnöki iratok 1914, IV. 401/a/7, res. 51. Sándor János belügyminiszter levele Békássy István Vas vármegyei főispánhoz. 1914. március 29.

ben, hogy kezdjék el követelni a német nyelv szabad használatát a megyei közigazgatásban. Ezt a követelést a magyar hatóságok ekkor még elfogadhatatlannak tartották, pedig négy-öt évvel később ennél többet is engedtek volna, hogy feltartóztassák a régió felbomlását.

Konklúzió

Még ha be is látjuk annak tarthatatlanságát, hogy a nyugat-magyarországi konfliktus váratlanul robbant volna ki a világháborút követően, akkor is érdemes különbséget tenni a közvetett és közvetlen előzmények tekintetében. Ha a közvetlen előzményeket vizsgáljuk az első világháború idején, akkor egyértelmű, hogy egy nagy politikai-katonai összeomlás nélkül aligha lett volna realitása a történelmi osztrák-magyar határvonal megváltoztatásának. A kelet-közép-európai politikai gondolkodást vizsgáló újabb kutatások arra mutatnak rá: az első világháború egyik nagy nem szándékolt következménye volt, hogy a radikális politikai irányzatoknak egyfajta laboratóriumává vált, beleértve ebbe a szociáldarwinizmusnak a zéró összegű játékra emlékeztető vízióját, ami a háború következtében egy tankönyvíví elméletből vált a mindennapok valóságává a kor embere számára.⁶⁸

Mindez alátámasztja a nemzeti közömbösség (national indifference) koncepcióját, amely szerint a háború előtti időszakban a nacionalizmus a politikai és kulturális elitek ügye volt. Azaz a soknemzetiségű Habsburg Birodalomban még nem vált tömeges, széles értelemben vett nemzeti mozgalommá, csak a háború okozta általános társadalmi sokk volt az, ami megteremtette a nemzeti mozgalmak eltömegesedésének feltételeit.⁶⁹ Ennek a tanulmánynak nem feladata eldönteni, hogy mindez mennyiben állja meg a helyét országos vagy birodalmi szinten, azonban az első világháború előtt a nyugat-magyarországi nyelvi-etnikai kisebbségekre jellemző volt a nemzeti közömbösség.

A közvetett előzmények tekintetében még ennél is bonyolultabb a helyzet. 1914 előtt Vas, Sopron és Moson vármegyében ugyanis kevés olyan etnikai konfliktus figyelhető meg, amit szoros összefüggésbe lehetne hozni a Burgenland-problematikával. A helyi német kisebbségnek még saját politikai képviselője sem volt, nemhogy nyílt elszakadási követeléseket zászlóra tűző mozgalma. Mindez azonban nem jelenti azt, hogy Nyugat-Magyarországon a dualizmus kori évtizedek alatt a társadalmi kohézió erősödött volna, ahogy azt a nemzetállami-modernizációs narratíva láttatja. A dualizmus kori nyugat-magyarországi viszonyokat ezért érdemes a nacionalizmustörténet helyett biztonságtörténeti perspektívából vizsgálnunk. A fentiekben tárgyalt biztonsági ügyekről nem állítjuk, hogy azok jelentőségükben egyenértékűek lettek volna, és azt sem, hogy kizárólag vagy specifikusan nyugat-magyarországi jelenségekről lett volna szó. Az azonban látszik, hogy a korabeli országos biztonsági diskurzusoknak a térségben regionális dimenziója is volt.

⁶⁸ Trencsényi et al., 2016. 631.

⁶⁹ Zahra, 2010. 93–119.; Van Ginderachter–Fox, 2019.

A századfordulós helyi elitek rendszeresen és előszeretettel hirdették, hogy az általuk vezetett csoportokat egzisztenciális veszélyek fenyegetik. A biztonság megrendülésére hivatkozva törekedtek túlélni a modern kor kihívásait, illetve kompenzálni esetleges pozícióvesztésüket, ezzel azonban – akarva vagy akaratlanul – egyszersmind aláásták a térségben történelmileg kialakult társadalmi összetartó erőt.

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Kiadatlan források lelőhelye

MNL GYMSML GYL = Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megyei Levéltár Győri Levéltára

Mosonmagyaróvári Fióklevéltára

MNL GYMSML SL = Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megyei Levéltár Soproni Levéltára

MNL OL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

MNL VAML = Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára

2. Kiadott források és szakirodalom

Ádám

1982 Ádám Magda: A két királypuccs és a kisantant. In: *Történelmi Szemle*, 25. (1982) 4. sz. 665–713.

Baumgartner

1991 Baumgartner, Gerhard: Der nationale Differenzierungsprozess in den ländlichen Gemeinden des südlichen Burgenlandes. In: *Vom Ethnos zu Nationalität. Der nationale Differenzierungsprozess am Beispiel ausgewählter Orte in Kärnten und Burgenland*. Hrsg. v. Moritsch, Andreas. Wien–München, 1991. 93–155.

Botlik

2008 Botlik József: *Nyugat-Magyarország sorsa 1918–1922*. Vasszilvágy, 2008.

Broucek

1997 Broucek, Peter: *Karl I. (IV.). Der politische Weg des letzten Herrschers der Donaumonarchie*. Wien–Köln–Weimar, 1997.

Brunner

1951 Brunner, Otto: *Der burgenländische Raum zwischen Österreich und Ungarn 800–1848*. Wien, 1951.

Buzan–Wæver–De Wilde

1998 Buzan, Barry – Wæver, Ole – De Wilde, Jaap: *Security. A New Framework for Analysis*. London, 1998.

Cieger

2005 Cieger András: A közigazgatás autonómiájának nézőpontjai 1848–1918. In: *Autonómiák Magyarországon 1848–2000*. Szerk.: Gergely Jenő. Bp., 2005. I. köt. 25–62.

2021 Cieger András: *A magyar országgyűlés a dualizmus korában*. I. köt. *A képviselőház*. Bp., 2021.

Csapó

2007 Csapó Csaba: *Ráday Gedeon és a szegedi királyi biztosság. A „betyárvilág” felszámolása.* Pécs, 2007.

Csibi–Schwarzwölder

2018 *Modernizáció és nemzetállam-építés. Haza és/vagy haladás dilemmája a dualizmus kori Magyarországon.* Szerk.: Csibi Norbert – Schwarzwölder Ádám. Pécs, 2018.

Csizmadia

1976 Csizmadia Andor: *A magyar közigazgatás fejlődése a XVIII. századtól a tanácsrendszer létrejöttéig.* Bp., 1976.

Deák

2015 Deák Ágnes: *„Zsandáros és policzajós idők.” Államrendőrség Magyarországon, 1849–1867.* Bp., 2015.

Dupcsik

2009 Dupcsik, Csaba: *A magyarországi cigánység története. Történelem a cigánykutatások tükrében, 1890–2008.* Bp., 2009.

Ernst

1987 Ernst, August: *Geschichte des Burgenlandes.* Wien, 1987.

Faragó

1999 Faragó Tamás: Népeségnövekedés – asszimiláció – vándorlás. Adatok a Nyugat-Dunántúl társadalomtörténetéhez az első világháború előtt. In: *Századvég*, 4. (1999) 12. sz. 33–57.

Gergely

2005 *Magyarország története a 19. században.* Szerk.: Gergely András. Bp., 2005.

Gyáni

2018 Gyáni Gábor: *Nemzeti vagy transznacionális történelem.* Bp., 2018.

Gyurgyák

2001 Gyurgyák János: *A zsidókérdés Magyarországon. Politikai eszmetörténet.* Bp., 2001.

Hegedűs

2000 Hegedűs Zoltán: Egy évtized Moson vármegye életéből (1861–1871). In: *Fejezetek Győr, Moson és Sopron vármegyék közigazgatásának történetéből.* Szerk.: Horvát József. Győr, 2000. 87–106.

Helységnevek magyarosítása

[1887] A helységnevek magyarosítása a Muraszombati járásban. Vas Vármegye Közigazgatási Bizottságának határozata (részlet). In: *Források a Muravidék történetéhez. Szöveggyűjtemény.* II. köt. 1850–1921. Szerk.: Mayer László – Molnár András. Szombathely–Zalaegerszeg, 2008. 117–121.

Horváth

1907 Horváth József: *Az 1905–6. évi vármegyei ellenállás története.* Bp., 1907.

Iriye

2013 Iriye, Akira: The Rise of Global and Transnational History. In: *Global and Transnational History: The Past, Present, and Future.* Ed.: Iriye, Akira. London, 2013. 1–18.

Jankó

2021 Jankó Ferenc: *Burgenland földrajzi felfedezése. Tudomány, geopolitika és identitás a két világháború között.* Bp., 2021. (A vidék vonzásában, 2.)

Katus

1980 Katus László: A demográfiai átmenet kérdései Magyarországon a 19. században. In: *Történelmi Szemle*, 23. (1980) 2. sz. 270–289.

Kemény G. G.

1964 *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez a dualizmus korában*. III. köt. 1900–1903. Szerk.: Kemény G. Gábor. Bp., 1964. 596–603.

Kemény I.

2005 Kemény, István: History of Roma in Hungary. In: *Roma in Hungary*. Ed.: Kemény, István. New York, 2005. 1–69. (Atlantic Studies on Society in Change, 123; East European Monographs, 702.)

Képviselőházi napló

1912 *Az 1910. évi június hó 21-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója*. XVI. köt. Bp., 1912.

Konrád

2018 Konrád Miklós: A galíciai zsidó bevándorlás mítosza. In: *Századok*, 152. (2018) 1. sz. 31–60.

Kozári

2005 Kozári Monika: *A dualista rendszer*. Bp., 2005.

Kövér

2006 Kövér György: „Statistikai asszimiláció” Magyarországon 1880–1910. In: *Századok*, 150. (2006) 5. sz. 1221–1258

2011 Kövér György: *A tizaeszlári dráma. Társadalomtörténeti látószögek*. Bp., 2011.

Kövér–Gyáni

2006 Kövér György – Gyáni Gábor: *Magyarország társadalomtörténete reformkortól a második világháborúig*. Bp., 2006.

Kubinszky

1976 Kubinszky Judit: *A politikai antiszemitizmus Magyarországon (1875–1890)*. Bp., 1976.

Melega

2012 Melega Miklós: *A modern város születése. Szombathely infrastrukturális fejlődése a dualizmus korában*. Szombathely, 2012.

Minamizuka

2008 Minamizuka, Shingo: *A Social Bandit in Nineteenth Century Hungary: Rózsa Sándor*. Brandeton, 2008.

2009 Minamizuka, Shingo: *Rózsa Sándor. Betyár vagy bandita?* Bp., 2009.

Murber

2018a Murber Ibolya: Az osztrák és a magyar válságkezelés 1918–1920. Hasonlóságok és különbségek a közös birodalom összeomlását követően. In: *Századok*, 152. (2018) 6. sz. 1293–1320.

2018b Murber, Ibolya: Die Staatswerdung Österreichs und Ungarns zwischen 1918 und 1920 im Vergleich. In: *Die junge Republik. Österreich 1918/19*. Hgg.: Kriechbaumer, Robert – Maier, Michaela – Mesner, Maria – Wohnout, Helmut. Wien, 2018. 188–201.

2021a Murber, Ibolya: *Grenzziehung zwischen Ver- und Entflechtungen. Eine Entstehungsgeschichte Deutsch-Westungarns und des Burgenlandes*. Wiesbaden, 2021. (Balkanologische Veröffentlichungen, 68.)

2021b Murber Ibolya: Habsburg IV. Károly restaurációs elképzelései. Osztrák és magyar válságkezelés. In: *Századok*, 155. (2021) 5. sz. 921–938.

2021c Murber Ibolya: *Nyugat-Magyarországtól Burgenlandig 1918–1924. Határtörténetek az első világháború után.* Bp., 2021. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések.)

Népszámlálás

1871 *A Magyar Korona Országában az 1870. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei.* Kiadja az Országos Magyar Királyi Statistikai Hivatal. Pest, 1871.

1881 *A Magyar Korona Országában az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás főbb eredményei megyék és községek szerint részletezve.* II. köt. Kiadja az Országos Magyar Királyi Statistikai Hivatal. Pest, 1882.

1912–1913 *A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása.* 1. rész. *A népesség főbb adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint.* 2. rész. *A népesség foglalkozása és a nagyipari vállalatok községenként.* Közread.: Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal. Bp., 1912, 1913. (Magyar Statisztikai Közlemények, új sorozat, 42., 48.)

Pál

2021 Pál Judit: *Kiből le(hete)tt főispán? A főispánok rekrutációja a dualizmus korában.* [Székfoglaló előadás, Magyar Tudományos Akadémia, 2021. január 21.] https://mta.hu/akademiai_szekfoglalok/kibol-lehetett-foispan-a-foispanok-rekrutacioja-a-dualizmus-koraban-pal-judit-kulso-tag-szekfoglalo-eloadasa-111196 (letöltés: 2022. február 15.).

Papp

2014 Papp József: *Tanulmányok a dualizmus kori magyar parlamentarizmus történetéből.* Bp., 2014.

Patry

1918 Patry, Josef: *Westungarn zu Deutschösterreich. Ein Vorschlag zur Lösung der deutsch-ungarischen Frage.* Wien, 1918.

Péter

2012 Péter, László: *The Aristocracy, the Gentry and Their Parliamentary Tradition in Nineteenth-Century Hungary.* In: *Hungary's Long 19th Century: Constitutional and Democratic Traditions in a European Perspective. Collected Studies by László Péter.* Ed.: Lojkó, Miklós. Leiden–Boston, 2012. 305–342.

Pósfay

[1909] A szlovén nyelvű katolikus kalendáriumok magyar történelmi szemlélete. Bezerédj István, Vas vármegyei főispán levele István Vilmos szombathelyi megyés püspökhöz és Pósfay Pongrác levele a főispánhoz. 1909. január 26. In: *Források a Muravidék történetéhez. Szöveggyűjtemény.* II. köt. 1850–1921. Szerk.: Mayer László – Molnár András. Szombathely–Zalaegerszeg, 2008. 233–237.

Saage

2008 Saage, Richard: *Die deutsche Frage. Die Erste Republik im Spannungsfeld zwischen österreichischer und deutscher Identität.* In: *Das Werden der Ersten Republik. ...der Rest ist Österreich.* Hrsg. v. Konrad, Helmut – Maderthanger, Wolfgang. Wien, 2008. Bd. I. 65–82.

Sarlós

1976 Sarlós Béla: *Közigazgatás és hatalompolitika a dualizmus rendszerében.* Bp., 1976.

Seewann

2012 Seewann, Gerhard: *Geschichte der Deutschen in Ungarn.* Bd. 2. 1860 bis 2006. Marburg, 2012. (Studien zur Ostmitteleuropaforschung, 24/2.)

Söptei

2000a Söptei Imre: *Kőszeg szabad királyi város főispáni hivatala 1872–1876.* In: *Előadások Vas megye történetéről III.* Szerk.: Tilcsik György. Szombathely, 2000. 195–211. (Vas megyei levéltári füzetek, 9.)

2000b Söptei Imre: Kőszeg szabad királyi város törvényhatóságának utolsó évei (1865–1876). In: *Kőszeg 2000. Egy szabad királyi város jubileumára*. Szerk.: Bariska István – Söptei Imre. Kőszeg, 2000. 237–286.

Stipta

2005 Stipta István: *Törekvések a vármegyék polgári átalakítására. Tervezetek, javaslatok, törvények*. Bp., 1995. 126–137.

Székely

2009 Székely Tamás: „A revolveres képviselő.” Az 1905. évi kőszegi országgyűlési képviselőválasztás története. In: *Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények*, 35. (2009) 2. sz. 46–61.

2018 Székely Tamás: A közigazgatás átalakításának programja: modernizáció és nemzetállam-építés a dualizmus korában. In: *Modernizáció és nemzetállam-építés. Haza és/vagy haladás dilemmája a dualizmus kori Magyarországon*. Szerk.: Csibi Norbert – Schwarczwölder Ádám. Pécs, 2018. 165–180.

2021 Székely Tamás: A kiegyezés mint biztonsági játszma. A dualizmus kora biztonságtörténeti perspektívából. In: *Századok*, 155. (2021) 1. sz. 5–36.

2022 Székely Tamás: A securitástól a szekuritációig. A biztonságtörténet lehetőségei és buktatói. In: *Aetas*, 37. (2022) 1. sz. 130–158.

Szente

2011 Szente Zoltán: *Kormányzás a dualizmus korában*. Bp., 2011.

Thirring G.

1931 Thirring Gusztáv: *Sopron népességének fejlődése és összetétele*. Bp., 1931.

1932 Thirring Gusztáv: *Kőszeg népességének fejlődése és összetétele*. Bp. 1932.

Thirring L.

1983 Thirring Lajos: *Az 1869–1980. évi népszámlálások története és jellemzői*. I. rész. 1869–1910. Bp., 1983.

Tóth

2020 Tóth Imre: *Két Anschluss között. Nyugat-Magyarország és Burgenland Wilsontól Hitlerig*. Pécs, 2020. 39–48.

Trencsényi et al.

2016 Trencsényi, Balázs – Janowski, Maciej – Baar, Monika – Falina, Maria – Kopecek, Michal: *A History of Modern Political Thought in East Central Europe*. Vol. 1. *Negotiating Modernity in the 'Long Nineteenth Century'*. Oxford, 2016.

Trstenjak

[1903] Szlovének Magyarországon a 19–20. század fordulóján. Részletek Anton Trstenjak útleírásából, 1903. In: *Források a Muravidék történetéhez. Szöveggyűjtemény*. II. köt. 1850–1921. Szerk.: Mayer László – Molnár András. Szombathely–Zalaegerszeg, 2008. 200–206.

Van Ginderachter–Fox

2019 *National Indifference and History of Nationalism in Modern Europe*. Eds.: Van Ginderachter, Maarten – Fox, Jon E. London–New York, 2019.

Vares

2008 Vares, Mari: *The Question of Western Hungary/Burgenland 1918–1923: A Territorial Question in the Context of National and International Policy*. Jyväskylä, 2008.

Zahra

2010 Zahra, Tara: *Imagined Noncommunities: National Indifference as a Category of Analysis*. In: *Slavic Review*, 69. (2010) 1. sz. 93–119. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0037677900016715>.

TAMÁS SZÉKELY

THE CALM BEFORE THE STORM?

WESTERN HUNGARY IN THE ERA OF DUALISM

The post-war territorial conflict between Austria and Hungary may seem as if it came out of nowhere. The three historic counties that made up the western periphery of late Habsburg era Hungary, i.e. Moson, Sopron, and Vas, did not really suffer from deep political or social conflicts before the Great War, at least not on the surface and not compared to other multi-ethnic regions of East Central Europe. Recent research suggests, however, that certain topics could be analyzed as security issues which so far have not been really discussed as matters of security. In spite of the nation-building and modernization processes, such issues emerged for instance in connection with social developments, public administration, political representation and national and religious minorities. These could all contributed indirectly to the disintegration of the region after the Great War, therefore this paper focuses on the regional developments that enable us to better understand the prewar roots of the Burgenland conflict.

